

Dominik Ziarkowski

<http://orcid.org/0000-0002-2229-5845>
Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie
dominik.ziarkowski@uek.krakow.pl
DOI: 10.35765/pk.2025.4902.11

Architektura współczesna i jej znaczenie dla turystyki kulturowej*

STRESZCZENIE

Wśród trendów turystyki XXI w. wyróżnić można zwiększone zainteresowanie podróżujących współczesnymi budowlami, które często stają się rozpoznawalnymi atrakcjami turystycznymi. Muzeum Guggenheima w Bilbao czy Burj Khalifa w Dubaju funkcjonują jako główne symbole tych miast i turystyczne *must see*. Wyjazdy połączone z oglądaniem nowoczesnych dzieł architektury doczekały się w literaturze naukowej osobnego określenia: architektury (*architourism*). Można ją traktować jako jedną z form turystyki kulturowej. Artykuł ma na celu przybliżenie niezwykle interesującego z kulturowego punktu widzenia zjawiska, jakim są związki architektury współczesnej z turystyką. Wskazane zostały przykłady budowli ze świata oraz z Polski, cieszące się szczególną popularnością wśród turystów. Na tej podstawie zidentyfikowano najważniejsze atrybuty architektury współczesnej, które czynią ją atrakcyjną dla masowej turystyki, takie jak osoba twórcy, unikatowość obiektu, jego rozmiary, a także powiązanie formy architektonicznej z funkcją. W końcowej części pracy zamieszczono rozważania na temat tego, czy popularność architektury współczesnej przyczyni się do spadku znaczenia zabytków jako wiodących atrakcji turystycznych, czy też nowsze budowle będą jedynie uzupełniały tradycyjną ofertę miast historycznych, takich jak Kraków.

SŁOWA KLUCZE: antropologia turystyki, architektura współczesna, turystyka kulturowa, architektura, atrakcje turystyczne

ABSTRACT

Contemporary Architecture and its Significance for Cultural Tourism

One of the most prominent trends in 21st-century tourism is the growing interest of travelers in contemporary architecture, with modern buildings increasingly becoming distinctive tourist attractions. Landmarks such as the

* Publikacja prezentuje wyniki badań naukowych przeprowadzonych w ramach projektu nr 022/ZZT/2024/POT finansowanego ze środków subwencji przyznanej Uniwersytetowi Ekonomicznemu w Krakowie.

Guggenheim Museum in Bilbao and the Burj Khalifa in Dubai are icons of these cities and essential stops for tourists. The term *architourism* has emerged in the academic discourse to describe travels motivated by a desire to experience modern architecture, and it is generally regarded as a form of cultural tourism. This paper aims to present a culturally significant phenomenon: the relationship between contemporary architecture and tourism. It presents examples of buildings from both Poland and around the world that have gained notable popularity among tourists. Based on these examples, the paper identifies key attributes of contemporary architecture that enhance its appeal to mass tourism, such as the renown of the architect, the uniqueness of the design, the scale of the structure, and the interplay between architectural form and function. The final section of the paper considers whether the growing popularity of contemporary architecture might diminish the prominence of historical monuments as leading tourist attractions, or whether modern structures will instead complement the traditional offerings of historic cities such as Krakow.

KEYWORDS: anthropology of tourism, contemporary architecture, cultural tourism, architourism, tourist attractions

Wprowadzenie

Architektura od dawna wywoływała zainteresowanie podróżników, a potem turystów, którzy zwiedzali różne budowle, podziwiali je, próbowali dowiedzieć się czegoś na temat tych dzieł oraz ich twórców. Obecnie turystyka jest zjawiskiem masowym, co sprawia, że jej związki z architekturą i sztuką są jeszcze silniejsze. Do najważniejszych destynacji turystycznych należą miasta, które przyciągają bogatą ofertą kulturalną, a także rozbudowaną infrastrukturą turystyczną, umożliwiającą przybyśsom pobyt i korzystanie z rozmaitych usług. Najważniejszymi atrakcjami turystycznymi miast historycznych pozostają oczywiście zabytki architektury, ale w ostatnim czasie widoczny jest również wzrost zainteresowania turystów architekturą współczesną, w tym także najnowszą. Ten fenomen został dostrzeżony przez kulturowo zorientowanych badaczy turystyki, o czym świadczą liczne publikacje, a wśród nich zwłaszcza praca zbiorowa pod redakcją Joana Ockmana i Salomona Frausto (2005), w której tytule wprowadzono termin „architurytyka” (*architourism*).

Związki współczesnej architektury z turystyką stanowią niewątpliwie zjawisko niezwykle interesujące z kulturowego punktu widzenia. Celem artykułu jest charakterystyka owego fenomenu poparta przykładami konkretnych budowli z Polski i ze świata, które wywołują szczególnie duże zainteresowanie turystów. Tematem rozważań są też cechy architektury współczesnej, które czynią ją atrakcyjną dla masowej turystyki. Pomocne w poszukiwaniu odpowiedzi na wiele szczegółowych pytań okazały się

koncepcje badaczy zajmujących się antropologią turystyki, takich jak Dean MacCannell (2002), John Urry (2007) czy Marc Augé (2005), jak również uczonych ujmujących samą architekturę w szerokiej perspektywie badawczej, uwzględniającej kwestie jej społecznego postrzegania, jak Mitchell Schwarzer (2005).

Osobnym zagadnieniem, które zostało omówione w artykule, są relacje pomiędzy odkrywaniem dzieł architektury współczesnej oraz tradycyjnymi podróżami do uznanych miast historycznych i zabytków, wpisujące się w tzw. turystykę dziedzictwa. Podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, czy wzrost zainteresowania architekturą współczesną okaże się trwałym trendem i czy będzie odbywał się kosztem spadku popularności zabytków. A może współczesne budowle, jako nowe atrakcje turystyczne, będą stanowiły jedynie uzupełnienie tradycyjnej oferty miast historycznych takich jak Kraków?

Architektura i turystyka we współczesnej kulturze

Umieszczenie architektury oraz turystyki w obrębie kultury nie jest prostą sprawą i z pewnością mogłoby się stać tematem bardzo obszernego opracowania, uwzględniającego złożoność i różnorodność podejść do samego rozumienia kultury. Wszak już w XVIII w. Johann Gottfried Herder zauważał, że „nie ma nic bardziej nieokreślonego niż słowo kultura” (zob. Herder, 1962, s. 4). Wraz z rozwojem badań naukowych w dziedzinie humanistyki stwierdzenie to stało się jeszcze bardziej trafne. Nie ma tutaj miejsca na przywoływanie rozmaitych definicji kultury, analizowanie cech wspólnych oraz różnic pomiędzy nimi. Warto przytoczyć jednak opinię Józefa Kozielskiego, który stwierdził, że kultura może być rozumiana jako „system osiągnięć materialnych, technicznych, organizacyjnych, naukowych, artystycznych i moralnych, które zyskały uznanie społeczności i które kształtują osobowość człowieka i wpływają na jego losy” (Kozielski, 1988, s. 42). Dodajmy do tego opinie podnoszone przez wielu autorów, w tym tak znanych jak Umberto Eco (1972) czy Antonina Kłosskowska (1983), że kultura jest ściśle związana z działaniem człowieka. Kultura jest domeną ludzką, poprzez którą człowiek dąży do podporządkowania sobie natury lub do jej udoskonalenia. Kultura jest przede wszystkim obszarem komunikacji między ludźmi i całymi społeczeństwami oraz utrwalania i upowszechniania dominujących wartości ideowych. Elementami kultury są nie tylko ludzkie działania, ale także ich wytwory oraz przypisane im znaczenia, czyli wartości (Sójka, 2005).

Nie ulega wątpliwości, że kultura tworzy bardzo szeroką sferę, w której obręb wpisać można zarówno architekturę, jak i turystykę. Powiązania

architektury z kulturą są różnorakie. Stworzone przez człowieka budowle pełnią częstokroć funkcje użytkowe i w tym aspekcie stanowią element dorobku cywilizacyjnego ludzkości, który pomaga człowiekowi w ujarzmieniu natury, a w każdym razie w przystosowaniu się do życia w trudnych warunkach. Architektura to również sztuka, uprawiana w ciągu dziejów przez wielu artystów, którzy – jak na przykład Michał Anioł – traktowali ją jako jeden ze sposobów twórczości, na równi z rzeźbą czy malarstwem. Już starożytny rzymski teoretyk architektury Witruwiusz wskazywał trzy najważniejsze cechy architektury: użyteczność (*utilitas*), trwałość (*firmitas*) i piękno (*venustas*). Dwie pierwsze wiążą się z zaspokojeniem potrzeb człowieka i z zapewnieniem mu bezpieczeństwa, ostatnia odnosi się wprost do sztuki. O architekturze, zwłaszcza współcześnie, możemy też powiedzieć, że tworzy ona przestrzeń kultury, podobnie jak teatr, film, media czy muzyka (Jóźwik, 2016).

Architektura jako dziedzina sztuki zajmuje wysokie miejsce w wyobrażeniach na temat kultury. Robert Redfield słusznie zauważył, że: „Badacze literatury i sztuki interesują się najpiękniejszymi kwiatami drzewa, którego korzenie bada antropolog” (cyt. za: Kłoskowska, 1983, s. 25). Trzymając się tej metafory, miejsce turystyki w kulturze należałoby wyznaczyć gdzieś niżej – w pniu albo właśnie w korzeniach. Współczesna turystyka, ze względu na swoją powszechność, uznawana jest za przejaw kultury masowej. Turystyka stanowi świadomą działalność człowieka, często ukierunkowaną poznawczo, i dlatego przynależy do sfery kultury. Ponadto, w przypadku wielu wyjazdów turystycznych dochodzi do obcowania turystów z różnymi przejawami kultury, takimi jak zabytki i dzieła sztuki, muzea, wierzenia, obrzędy, język ludności zamieszkującej odwiedzane przez turystów obszary. Krzysztof Przeclawski wskazał pięć szczególnie istotnych związków turystyki z kulturą. Zdaniem tego badacza turystyka stanowi funkcję kultury, element kultury, przekaz kultury, spotkanie („zderzenie”) kultur oraz czynnik przemian kulturowych (Przeclawski, 1997).

Z antropologicznego punktu widzenia wśród związków turystyki z kulturą wyróżnionych przez Przeclawskiego na szczególną uwagę zasługuje wskazanie turystyki jako elementu kultury. Turystyka pozostaje częścią szeroko rozumianej kultury, a także jest przez kulturę w ogromnym stopniu determinowana. W tym kontekście za dość dyskusyjne może być uznawane pojęcie „turystyki kulturowej”, które zdaje się wskazywać, że nie wszystkie zjawiska turystyczne są powiązane z kulturą. Termin ten od dawna funkcjonuje jednak w literaturze naukowej, a jego odpowiedniki znajdujemy w różnych językach (na przykład ang. *cultural tourism*, niem. *Kulturtourismus*). Do najczęściej przywoływanych definicji turystyki kulturowej należy ta sformułowana przez Armina Mikosa von Rohrscheidta, którego zdaniem:

Nazwą turystyki kulturowej możemy określić te wszystkie grupowe lub indywidualne wyprawy o charakterze turystycznym, w których spotkanie uczestników podróży z obiektami, wydarzeniami i innymi walorami kultury wysokiej lub popularnej albo powiększenie ich wiedzy o organizowanym przez człowieka świecie otaczającym jest zasadniczą częścią programu podróży lub stanowi rozstrzygający argument dla indywidualnej decyzji o jej podjęciu lub wzięciu w niej udziału (Mikos von Rohrscheidt, 2008, s. 31).

Według geografa Andrzeja Kowalczyka tego typu definicje turystyki kulturowej, akcentujące zainteresowanie turystów dziedzictwem kulturowym oraz uczestnictwem w różnego rodzaju wydarzeniach kulturalnych, stanowią wąskie ujęcie tego zagadnienia. Z kolei:

Turystykę kulturową sensu largo można definiować jako wszystkie formy zachowań turystów, gdyż leżące u ich podstaw potrzeby i preferencje zawsze wynikają z uwarunkowań o charakterze kulturowym (np. posiadanego przez turystę systemu wartości), niezależnie od tego czy zachowania te wynikają z zainteresowania turystów tzw. walorami kulturowymi, czy też innego rodzaju walorami turystycznymi (np. przyrodniczymi) (Kowalczyk, 2008, s. 14).

To szersze ujęcie turystyki kulturowej zdaje się potwierdzać opinię Przelawskiego o tym, że turystyka jest elementem kultury, a także stanowi funkcję kultury, gdyż zachowania turystów w czasie podejmowanych wyjazdów są uwarunkowane kulturowo. Jednakże takie rozumienie turystyki kulturowej można rozciągnąć właściwie na całokształt zjawisk turystycznych, co utrudnia wskazanie jakichkolwiek cech dla niej właściwych.

Przyjmując na użytek tego artykułu węższe rozumienie turystyki kulturowej, warto zauważyć, że wśród potencjalnych celów zainteresowania uczestników tej formy turystyki wskazuje się zazwyczaj zabytki, dzieła sztuki czy szerzej dziedzictwo kulturowe¹. W ten obręb wpisują się niewątpliwie zabytki architektury, które często stanowią podstawę rozwoju tzw. turystyki dziedzictwa (*heritage tourism*), którą możemy uznać za formę turystyki kulturowej, obejmującą

podróże, których głównym celem jest zetknięcie się uczestników z zabytkami, zespołami i miejscami uznanymi oficjalnie i powszechnie za dziedzictwo kulturowe świata, kraju lub regionu (Mikos von Rohrscheidt, 2008, s. 53).

1 Przykładowo w definicji Bernarda Barbiera (2005, s. 96) dziedzictwo kulturowe zostało wskazane jako podstawowy motyw podejmowania podróży w ramach turystyki kulturowej.

W przypadku architektury współczesnej powiązanie z dziedzictwem kulturowym jest problematyczne, choć w ostatnim czasie kryterium dawności w kontekście dziedzictwa bywa kwestionowane, czego przykładem może być wpisywanie do rejestru zabytków coraz młodszych budowli². Ogólnie jednak architekturę współczesną mniej utożsamiamy z dziedzictwem, a bardziej z takimi przejawami kultury, jak sztuka czy osiągnięcia inżynieryjne. Wyjazdy związane z oglądaniem dzieł architektury, w tym zwłaszcza współczesnych budowli, doczekały się już w zagranicznej literaturze osobnego terminu *architourism* (Lasansky, 2004; Ockman i Frausto, 2005). Przyjmuje się, że architekturystyka pojawiła się po ogromnym sukcesie Muzeum Guggenheima w Bilbao, który wywołał zainteresowanie odbywaniem podróży związanych z podziwianiem „ikonicznych” budowli (Chang, 2010). Zjawisko architekturystyki często wykracza poza zainteresowanie pojedynczymi budowlami, a skupia się na całych dzielnicach i miastach (Lazansky, 2004). Zdaniem Natalii Bursiewicz architekturystyka

oznacza udanie się do określonego miejsca celem zobaczenia bądź zwiedzenia obiektu architektonicznego o dużej wartości historycznej, estetycznej, bądź kulturowej (Bursiewicz, 2019, s. 9).

Termin ten może odnosić się do architektury dawnej, ale zazwyczaj utożsamiany jest z architekturą współczesną³.

Architekturystyka może być traktowana jako specyficzna forma scharakteryzowanej uprzednio turystyki kulturowej. Jednocześnie wykazuje ona powiązanie także z innymi formami wyróżnionymi przez Armina Mikosa von Rohrscheidta (2008) w ramach turystyki kulturowej. Szczególnie mocne powiązania zaobserwować można pomiędzy architekturystyką a turystyką miejską oraz muzealną. Większość atrakcyjnych dla turystyki dzieł współczesnej architektury znajduje się w miastach – budowle te mogą zatem stanowić element programu poznawczego w czasie pobytu turysty w danym mieście. Silne związki architekturystyki z turystyką muzealną zachodzą wówczas, gdy współczesne budowle pełnią funkcję siedziby placówek muzealnych, a sytuacja taka zdarza się dość często (niektóre przykłady zostaną podane w dalszej części artykułu). Dzieła architektury współczesnej mogą być także atrakcjami dla turystyki krajoznawczej,

2 Niedawno głośno było na przykład o sprawie drewnianej kaplicy (tzw. Votum Aleksa) w Tarnowie na Mazowszu. Budowla wzniesiona została w roku 2011, a do rejestru Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków trafiła zaledwie 11 lat później, choć ostatecznie wpis został uchylony przez Głównego Konserwatora Zabytków. Zob. Cymer, 2024.

3 Świadczy o tym większość tekstów zamieszczonych w książce pod redakcją Ockmana i Frausto (2005). Niektóre z nich zostaną przywołane w dalszej części artykułu.

która polega na zwiedzaniu określonych obiektów, miejsc, miejscowości i regionów (Mika, 2007). Walory krajoznawcze tradycyjnie dzieli się na: przyrodnicze, dobra kultury, walory tradycyjnej kultury ludowej oraz walory historii najnowszej i współczesnych osiągnięć człowieka (Przybyszewska-Gudelis, Grabiszewski i Iwicki, 1979). Architektura najnowsza wpisuje się bez wątpienia w tę ostatnią kategorię. Nowoczesne budowle są ponadto często powiązane z turystyką biznesową, stanowiąc ośrodki konferencyjne i miejsca spotkań, jak na przykład Centrum Kongresowe ICE w Krakowie. W kategoriach infrastruktury turystycznej można również rozpatrywać budowle funkcjonujące jako hotele, czego przykładem może być słynny Burj al-Arab w Dubaju (Dyckhoff, 2018). Ogólnie zatem należy stwierdzić, iż architektura jest zjawiskiem złożonym, które wykazuje powiązania z wieloma formami turystyki oraz przejawami kultury.

Dzieła architektury współczesnej jako atrakcje turystyczne

Pojęcie architektury współczesnej jest nieprecyzyjne i bywa różnie rozumiane. Wiążąc architekturę współczesną z pojęciem nowoczesności, można sięgać aż do okresu oświecenia i twórczości francuskich architektów-rewolucjonistów z przełomu XVIII i XIX w.: Claude’a Nicolasa Ledoux oraz Étienne-Louisa Boullée. Genezy architektury współczesnej można doszukiwać się w wielkich osiągnięciach inżynierskich XIX w., takich jak Crystal Palace w Londynie czy wieża Eiffla w Paryżu. Pojawienie się architektury współczesnej bywa łączone z modernizmem początku XX w., okresu międzywojennego lub dopiero czasu po II wojnie światowej. Inni badacze uznają, że współczesność w architekturze zaczęła się wraz z postmodernizmem, który zrodził się w kontrze do modernizmu w latach 60. XX w. (Jencks, 2002). Za dzieła architektury współczesnej niekiedy uważane są jedynie budowle najnowsze, wzniesione w końcu ubiegłego wieku oraz już w naszym stuleciu⁴. W swoim artykule skupię się właśnie przede wszystkim na tych najnowszych budowlach, powstałych w ciągu ostatnich paru dziesięcioleci, ale niekiedy będę przywoływał też dzieła nieco wcześniejsze.

Obecnie wiele dzieł architektury, również tej współczesnej, funkcjonuje jako ważne i rozpoznawalne atrakcje turystyczne. Termin „atrakcja turystyczna” wprowadził do literatury naukowej Eric Cohen (1972), uznając, że atrakcją może być wszystko to, co jest warte zobaczenia lub zwiedzenia. Wśród przykładów amerykański socjolog wymienił krajobraz,

4 Wyczerpujący przegląd budowli powstałych w wymienionych okresach zob. Tobolczyk, 2017.

festiwale, a także – co warto podkreślić – architekturę i dzieła sztuki. Zdaniem Cohena nawiedzanie atrakcji jest głównym celem masowej turystyki.

Wśród wielu innych definicji atrakcji turystycznych, najczęściej podobnych do tej, którą sformułował Cohen, wyróżnia się odmienna koncepcja Deana MacCannella, który stwierdził, że atrakcja turystyczna to „empiryczny związek pomiędzy turystą, widokiem i oznacznikiem, który jest informacją o widoku” (MacCannell, 2002, s. 64). Ta inspirowana koncepcją tzw. trójkąta semiotycznego Charlesa Sandersa Peirce’a definicja wskazuje na ogromną rolę oznaczników w kreowaniu miejsc i obiektów, które są przedmiotem pożądania turystów (Ziarkowski, 2012). Według MacCannella oznaczniki mogą przybierać różne formy, na przykład przewodniki, tablice informacyjne, pokazy slajdów, katalogi podróży, pamiątkowe pudełka od zapalek itp. Odgrywają one bardzo ważną rolę w procesie, który MacCannell nazywa „sakralizacją widoku”. Proces ten rozłożony jest na kilka następujących po sobie faz: nazywania, ujęcia w ramy i podniesienia, umieszczenia na ołtarzu, reprodukcji oraz reprodukcji społecznej atrakcji. Finalnie największy wpływ na zaistnienie jakiegoś miejsca lub obiektu w świadomości turysty ma czwarta faza, czyli mechaniczna reprodukcja widoków. W efekcie dochodzi do dość paradoksalnej sytuacji, że turyści nie wyjeżdżają, aby zobaczyć coś nieznanego, ale po to, żeby na własne oczy zobaczyć coś, co dobrze znają (na przykład z podręczników, albumów, stron internetowych czy programów telewizyjnych).

W czasie, gdy MacCannell pisał swoją słynną książkę, czyli w latach 70. ubiegłego wieku⁵, procesy kulturowe niewątpliwie zachodziły wolniej. Jego teoria następujących po sobie faz „sakralizacji widoku” zakładała pewien linearny proces, jak gdyby stopniowego wzrostu atrakcyjności danego miejsca lub przedmiotu. Koncepcja ta niewątpliwie świetnie nadaje się do rekonstrukcji kreowania dzieł sztuki dawnej na atrakcje turystyczne. Twórczość wybranych artystów była początkowo doceniana przez autorów żywotów, takich jak Giorgio Vasari we Włoszech, potem ich znaczenie utwierdzali w swoich pracach historycy sztuki i kolekcjonerzy tworzący swoje zbiory w XVIII i XIX w., jak nasza Izabela Czartoryska, z czasem niektóre dzieła były promowane w przewodnikach turystycznych i czasopismach, a także w ofertach biur podróży. Dzisiaj Luwr utożsamiany jest jednoznacznie z *Moną Lisą* Leonarda da Vinci, Muzeum Czartoryskich z *Damą z gronostajem* tego samego artysty, a Mauritshuis w Hadze z *Dziewczyną z perłą* Johannesesa Vermera.

Obecnie, w dobie kultury globalnej i konsumpcyjnej, na pierwszy plan w swojej hierarchii wartości wysuwają się szybkość, zmiana, przyspieszenie. Różni badacze nazywają to czasem punktowym, czasem

5 Na potrzeby tego tekstu korzystałem z późniejszego polskiego przekładu.

momentalnym, czasem sprowadzającym się do chwili, czasem błyskawicznym (*instant time*) i wreszcie czasem bezczasowym (zob. Tarkowska, 2016). Te cechy tzw. kultury teraźniejszości sprawiają, że skraca się tempo przejścia wszystkich zidentyfikowanych przez MacCannella faz, a co za tym idzie skróceniu ulega proces kreacji danego przedmiotu na atrakcję turystyczną. Jak się wydaje, jest to jedna z przyczyn, dla których współczesna sztuka, a także architektura staje się bardzo szybko przedmiotem zainteresowania turystów. Oczywiście nie dotyczy to wszystkich nowych budowli, a jedynie tych, które zostały wybrane i szybko wypromowane przez bardzo mocne oznaczniki, które oddziałują swoją liczbą i natychmiastowym rozprzestrzenianiem się poprzez media, w tym również te społecznościowe. Jak słusznie zauważył Mitchell Schwarzer (2005, s. 23), „masowa turystyka zależy od szumu medialnego” (*mass tourism (...) depends on a media buzz*). Światowej sławy architekci zdają sobie z tego sprawę i starają się tworzyć budowle, które będą atrakcyjne dla społeczeństwa żyjącego w czasach ogromnego znaczenia masowych mediów (Dyckhoff, 2018).

Analiza wybranych, szczególnie popularnych wśród turystów dzieł architektury współczesnej pozwala zidentyfikować pewne cechy tych budowli, które pomagają im zyskać miano ważnych atrakcji turystycznych. Wśród tych cech za najważniejsze można uznać: osobę twórcy, unikatowość budowli, jej rozmiary, a także powiązanie formy architektonicznej z funkcją. Niekiedy dla rozpoznawalności obiektu wystarczy występowanie jednego z tych czynników, na przykład faktu zaprojektowania przez znanego architekta, niemniej jednak połączenie większej liczby wymienionych wyróżników zwiększa szansę danego obiektu na zrobienie oszałamiającej kariery turystycznej.

Fakt zaprojektowania przez znanego architekta daje spore szanse na sukces budowli – także na rynku turystycznym. Jak zauważył Mitchell Schwarzer (2005, s. 24), słynni architekci działają jak „turystyczne dojne krowy” (*touristic cash cows*). Współcześni architekci zyskują swoistą nobilitację wskutek nominacji lub – jeszcze lepiej – zdobycia Nagrody Pritzkera. Nagroda ta, ustanowiona w roku 1979, porównywalna jest z uzyskaniem Nagrody Nobla w dziedzinie architektury (Bursiewicz, 2019). Wśród dotychczasowych laureatów są między innymi Oscar Niemeyer, Jørn Utzon, Frank Gehry, Norman Foster, Tadao Ando, Zaha Hadid, Ieoh Ming Pei, Renzo Piano, Robert Venturi czy Jean Nouvel (The Pritzker Architecture Prize, 2024). Wymienieni twórcy określane się jako „starchitekci”, często stają się celebrytami, dbającymi mocno o swój medialny wizerunek (Dyckhoff, 2018). Również w Polsce mamy już parę budynków wzniesionych przez gwiazdy architektury. Do nich należy Muzeum Sztuki i Techniki Japońskiej Manggha w Krakowie – dzieło japońskiego

architekta Araty Isozackiego (laureata nagrody Pritzкера w 2019 r.), a także realizacje Normana Foster'a w Warszawie – Centrum Metropolitan i Varso Tower.

Unikatowość budowli to kolejna cecha pożądana przez turystów. Współczesna architektura, dzięki rozwojowi technologii i możliwości zastosowania najróżniejszych materiałów budowlanych, daje architektom niezwykle szerokie pole do popisu. Spektakularne widoki są doceniane przez turystów, którzy poszukują rzeczy jedynych w swoim rodzaju. To tłumaczy m.in. ogromny sukces takich budowli, jak Muzeum Guggenheima w Bilbao projektu Franka Owena Gehry'ego czy Millwaukee Art Museum – dzieło Santiago Calatravy (Schwarzer, 2005). Wśród podobnych w swej nietypowej formie realizacji są inne gmachy muzealne, m.in. projektowane przez Jeana Nouvela: Nowy Luwr w Abu Zabi oraz Narodowe Muzeum Kataru w Dosze, nazywane ze względu na swoje formy pustynną różą. Wymienić można też obiekty sportowe, takie jak Stadion Olimpijski w Berlinie, obiekt wybudowany na Igrzyska Olimpijskie w Pekinie w 2008 r. czy stadion Bate Borysov na Białorusi (Bursiewicz, 2019).

Warto podkreślić, że we współczesnej architekturze unikatowość budowli może być osiągnięta poprzez użycie różnych środków, co przejawia się odmiennymi formami poszczególnych obiektów. Przykładowo Frank Owen Gehry projektuje swoje budowle w bardzo rzeźbiarski i urozmaicony sposób, a ważnym elementem ich wyrazu jest zastosowany materiał – najczęściej blacha tytanowa i szkło. Jean Nouvel preferuje prostsze, ale wyraziste formy, przykładając dużą wagę do kolorystyki zewnętrznych elewacji oraz odpowiedniego doświetlenia wnętrza. Z kolei Santiago Calatrava tworzy budowle ekspresjonistyczne, w indywidualnym wydaniu artystyczno-ekologicznym, w którym stosowane materiały (głównie żelbet, stal i szkło) oraz formy determinowane są względami energooszczędności (Tobolczyk, 2017).

Na wyobraźnię turystów mocno oddziałuje oczywiście wielkość budowli. Ten aspekt zawsze budził podziw i zainteresowanie – od egipskich piramid, poprzez rzymskie amfiteatry, wyniosłe gotyckie katedry i wielkie konstrukcje XIX w. aż po XX-wieczne i współczesne drapacze chmur. Popularną atrakcją turystyczną, na której szczyt turyści mogą się dostać za stosowną opłatą, jest Burj Khalifa w Dubaju – najwyższa obecnie budowla świata, wzniesiona w 2010 r., liczy 828 metrów. Niezwykle wysokimi obiektami architektury mogą pochwalić się także takie miasta, jak m.in. Szanghaj, Seul czy Nowy Jork. Ostatnie z wymienionych, znane jako miasto wieżowców, posiada w swoim krajobrazie blisko 300 budynków, których wysokość sięga 150 metrów lub więcej, tworząc panoramę uwielbianą przez odwiedzających. Empire State Building, rozpoznawany

jako jedna z najbardziej ikonicznych budowli miasta, należy do najliczniej odwiedzanych atrakcji turystycznych w Nowym Jorku i w całych Stanach Zjednoczonych. Z polskich wieżowców można wymienić wspomniany już Varso Tower – najwyższy obecnie obiekt architektury w Unii Europejskiej, liczący 310 metrów wysokości (Bursiewicz, 2019). Na tle najwyższych budynków Europy i świata krakowskie realizacje prezentują się dość skromnie. W stolicy Małopolski znajdują się tylko dwa wieżowce liczące niewiele ponad 100 metrów, mianowicie K1 (tzw. Błękitek) oraz Unity Tower – dawny wieżowiec NOT, zwany potocznie Szkieletorem (Armada, 2024). Oba te gmachy znajdują się w pewnym oddaleniu od historycznego centrum, przez co nie przytłaczają swoją wielkością krajobrazu kulturowego Starego Miasta.

Udane połączenie formy architektonicznej z funkcją obiektu również może być jego atutem w kontekście zainteresowania turystów. Jako przykłady wskazać można m.in. niektóre kościoły oraz gmachy muzealne. Sporą popularnością cieszy się katedra Najświętszej Maryi Panny z Aparecidy w Brasilii autorstwa Oskara Niemeyera, ukończona w roku 1970. Konstrukcja wykonana z żelbetu i mocno przeszklona nawiązuje swoją formą do korony cierniowej Chrystusa. Zupełnie inny wyraz ma utrzymany w duchu minimalizmu protestancki Kościół Światła w Ibaraki, zaprojektowany przez Tadao Ando. Skromna betonowa konstrukcja o bardzo prostych formach została na jednej elewacji przecięta przez wąski otwór w kształcie krzyża, przez który przenikają promienie światła, nadając ciemnemu wnętrzu metafizyczny charakter (Tobolczyk, 2017). W Krakowie wart zauważenia jest kompleks Wyższego Seminarium Duchownego Księży Zmartwychwstańców. Oddany do użytku w połowie lat 90. ubiegłego wieku zespół architektoniczny, projektowany przez Dariusza Kozłowskiego we współpracy z Marią Misiągiewicz i Wacławem Stefańskim, cechuje się skomplikowaną symboliką i licznymi odniesieniami kulturowymi (Stec, 2024).

Pozostając w Krakowie, ale przechodząc do gmachów o przeznaczeniu muzealnym, można ponownie przywołać Mangghę – dzieło bardzo znanego architekta (Arata Isozaki), które cechuje się wyjątkowymi formami, odwołującymi się do kontekstu topograficznego (sinusoidalne formy dachu inspirowane falami Wisły), ale też do pewnych tradycji architektury japońskiej, co pozostaje w zgodzie z wystawianymi weń artefaktami (Ziarkowski, 2015a). Innymi ciekawymi przykładami są dwa muzea żydowskie – to w Berlinie, zaprojektowane przez Daniela Liebeskinda w formie jak gdyby rozciągniętej gwiazdy Dawida, z ciekawie rozwiązanymi elewacjami, w których prześwity mają symbolicznie łączyć punkty na mapie Berlina, gdzie przed II wojną światową mieszkali znani Żydzi, oraz Muzeum Polin w Warszawie. W budynku zaprojektowanym przez

fińskiego architekta Reinera Mahlamäkiego najciekawsze jest przeprowadzenie przestrzeni zewnętrznej przez wnętrze, swoiste zatarcie granicy pomiędzy przestrzenią publiczną a wnętrzem (Jóźwik, 2016).

Ogólnie warto zauważyć, że wiele spośród najciekawszych przykładów architektury współczesnej to właśnie gmachy muzealne. Zespolecie architektury z muzeami i ich zbiorami (nieważne czy sztuki dawnej, czy współczesnej, czy też na przykład *stricte* historycznymi) niewątpliwie jest spowodowane ogromną popularnością muzeów, które w ostatnich latach biją rekordy frekwencji. W dużej mierze przyczynia się do tego masowa turystyka, która sprawia, że muzea są obecnie chętniej odwiedzane niż kiedykolwiek w historii (Schwarzer, 2005). Ciekawa i nieszablonowa architektura może być dodatkowym atutem danej placówki muzealnej.

Analizując zjawisko funkcjonowania dzieł architektury współczesnej jako atrakcji turystycznych, należy zastanowić się nad przyczynami zainteresowania turystów najnowszymi budowlami. Fenomen ten można wytłumaczyć, uwzględniając najważniejsze cechy współczesnej turystyki. Warto odwołać się w tym zakresie do ustaleń, które poczynił John Urry w swojej znanej książce *Spojrzenie turysty* (2007). Według tego brytyjskiego badacza doświadczenie turystyczne opiera się przede wszystkim na poznawaniu wizualnym. W tym aspekcie architektura współczesna może niewątpliwie dostarczać spektakularnych widoków, które jednak są „konsumowane” szybko i często bezrefleksyjnie.

Najważniejsze dla wielu turystów jest zrobienie zdjęcia danego obiektu, swoistej pamiątki bezpośredniego kontaktu ze znaną budowlą. Jak zauważa Marc Augé, dla turysty liczą się osobliwości (*singularities*) oraz obrazy (*images*). Architektury jest zatem popularna, gdyż odpowiada na potrzeby współczesnej percepcji turystycznej, w której (Augé, 2005, s. 91):

- sieć (*network*) zastąpiła plan podróży (*itinerary*);
- teraźniejszość (*present*) zastąpiła historię (*history*);
- wyjątkowość (*singularity*) zastąpiła symbol (*symbol*);
- konsumpcjonizm (*consumption*) zastąpił doznanie (*experience*).

W rezultacie zwiedzanie dzieł architektury przypomina spektakl, do którego turyści się przygotowują i który na miejscu przeżywają (Edensor, 2005). Stwierdzenie to koresponduje z koncepcją Toma Dyckhoffa (2018) o tym, że współczesna architektura kreuje „epokę spektaklu”, nawet jeśli niektórzy znani twórcy, jak Frank Owen Gehry, nie zgadzają się z tym. Obcowanie turystów ze współczesnymi budowlami rzadko jednak przybiera formy głębszego zainteresowania efektownymi przejawami kultury, jakimi są niektóre przykłady najnowszej architektury. Słusznie zatem konkluduje Mitchell Schwarzer (2005), że architektury raczej nie przyczyni się do tego, że masowy turysta lepiej zrozumie współczesną architekturę.

Architektura współczesna a zabytki w turystyce kulturowej

Wzrost zainteresowania turystów architekturą współczesną, nawet jeśli bywa powierzchowny, prowokuje do zadania pytania o to, czy oglądanie stosunkowo nowych budowli przyczyni się do spadku popularności uznanych atrakcji, takich jak zabytki architektury minionych epok. Warto się zastanowić, czy architekturystyka, jako stosunkowo nowe zjawisko, może stać się alternatywną dla tradycyjnej turystyki dziedzictwa, czy też raczej te dwie formy turystyki kulturowej będą względem siebie komplementarne.

Ważnym spostrzeżeniem w kontekście analizowanych zagadnień może być fakt, że współczesne budowle raczej nie powstają jako konkurencja dla zabytków. Często pojawiają się one w miejscach, które nie mogą się pochwalić powszechnie rozpoznawalnymi obiektami dziedzictwa kulturowego. Można zaryzykować tezę, że tzw. efekt Bilbao, czyli zjawisko, kiedy miasto przechodzi istotną przemianę urbanistyczną, rewitalizację oraz rozwój ekonomiczny dzięki powstaniu charakterystycznych obiektów architektonicznych, mógł zaistnieć właśnie dlatego, że wydarzył się w Bilbao. To hiszpańskie miasto borykało się z dużym kryzysem społeczno-gospodarczym, szukając pomysłu na przełamanie tej sytuacji. W tych okolicznościach pomysł na ożywienie gospodarcze poprzez zorganizowanie filii Muzeum Guggenheima okazał się strzałem w dziesiątkę (Ockman, 2004). Stworzenie w Abu Zabi tzw. Wyspy Szczęśliwości z paroma muzeami, w tym wspomnianym Nowym Luwrem, również jest przykładem na wykreowanie wyrazistej atrakcji turystycznej w mieście, które wcześniej nie kojarzyło się jako szczególnie pożądana przez turystów destynacja (Ziarkowski, 2015b). W dobie coraz bardziej masowej turystyki, która poszukuje nowych atrakcji, współczesne dzieła architektury mogą się nimi stawać także w miejscach o bogatej spuściznie kulturowej. W wielu ofertach zwiedzania Paryża znajduje się Centrum Pompidou, obok Luwru, kościoła Sacre Coeur czy wieży Eiffła.

Sam Luwr, będący najliczniej odwiedzanym muzeum na świecie, przyciąga raczej historyczną rezydencją królów francuskich i – przede wszystkim – rangą eksponatów, choć szklana piramida projektu Ieoh Ming Pei, usytuowana na dziedzińcu pałacowym w 1989 r. jako nowe wejście do muzeum, też budzi zainteresowanie. W tym przypadku niemałą rolę odegrała swoista reklama (choć prawdę powiedziawszy dość infantylna), jaką zrobił budowli Dan Brown w jednej ze swoich powieści i zrealizowanym na jej podstawie filmie (Ziarkowski, 2015a).

Ogólnie trudno przypuszczać, że nowe budowle usuną z trasy zwiedzania najbardziej znane zabytki takich miast, jak właśnie Paryż, Rzym, Wiedeń czy Praga. Można jednak podać sporo przykładów interesujących

dzieł architektury współczesnej, które w wymienionych ośrodkach, a także w innych miastach historycznych, sąsiadują z dawną zabudową, co niekiedy tworzy ciekawy dla turysty dialog nowoczesności z dawnością. MAXXXI (Narodowe Muzeum Sztuki XXI w.) w Rzymie, zaprojektowane przez Zahę Hadid, swoimi futurystycznymi formami kontrastuje wprawdzie z zabytkowym centrum, lecz jego lokalizacja na obrzeżach miasta sprawia, że kontrast ten nie jest przytłaczający w odbiorze. Londyński wieżowiec The Shard (proj. Renzo Piano) dominuje nad miastem i przyciąga uwagę nie tylko swoimi formami, przypominającymi żagiel lub odłamek szkła, ale także różnie pojmowaną symboliką (Dyckhoff, 2018). Ważną atrakcją Pragi, miasta kojarzonego przede wszystkim z bogatą historią, jest jedno ze współczesnych dzieł Gehry'ego (wspólny projekt z Vlado Milunićem) – Tańczący Dom. Przywołać można także Berlin, w którym zabytki sąsiadują z nowoczesnymi budowlami, takimi jak wieżowce przy Placu Poczdamskim czy też pawilon wystaw czasowych Niemieckiego Muzeum Historycznego, zaprojektowany przez Ieoh Ming Pei, wspomnianego już twórcę szklanej piramidy Luwru.

We wcześniejszej części artykułu parokrotnie przywoływane były przykłady współczesnej architektury Krakowa – miasta bardzo mocno utożsamianego z historią Polski i bogatą spuścizną w postaci cennych zabytków reprezentujących wszystkie epoki od średniowiecza począwszy. W takim mieście jak Kraków wprowadzanie form współczesnych musi być połączone z szacunkiem dla historycznej spuścizny (Krasnowolski, 2003). W mieście o tak dużym potencjale dziedzictwa z pewnością trudno wykreować dzieła nowszej architektury, powstałe w XX oraz już w XXI w., na wiodące atrakcje turystyczne. Wydaje się jednak, że budowle, które nie mogą się pochwalić długimi wiekami historii, też mają szansę przyciągać uwagę odwiedzających dawną stolicę Polski, przyczyniając się do poszerzenia oferty turystycznej miasta.

Cennych wniosków w tym zakresie dostarczają wyniki badań Katarzyny Jałochy (2023). Przeprowadziła ona wywiady ze specjalistami zajmującymi się dziedzictwem kulturowym Krakowa, w tym architekturą i sztuką XX w.⁶ Badania miały na celu określenie potencjału turystycznego architektury modernizmu i możliwości jego wykorzystania w turystyce. Pomimo że przedmiotem badań była architektura tworzona w okresie międzywojennym i po wojnie mniej więcej do przełomu lat 60. i 70.,

6 Wśród respondentów byli historycy sztuki z Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie (dr hab. Andrzej Laskowski, dr hab. Dominik Ziarkowski, dr Michał Wiśniewski) oraz z Uniwersytetu Jagiellońskiego (dr Magdalena Kunińska), a także przedstawicielki środowiska muzealnego zainteresowane architekturą i urbanistyką XX w. (Magdalena Smaga z Muzeum Krakowa oraz Karolina Kolanowska – była pracowniczka Muzeum Etnograficznego w Krakowie, obecnie związana z Biblioteką Jagiellońską).

a nie ta najnowsza, warto przywołać najważniejsze ustalenia płynące z wypowiedzi ekspertów. Wiele z nich można z pewnością rozciągnąć także na najmłodsze dzieła architektury.

Eksperci zostali m.in. poproszeni o wymienienie najbardziej atrakcyjnych turystycznie budowli Krakowa. Odpowiedzi nie były zaskakujące – najwięcej wskazań uzyskały katedra i Zamek Królewski na Wawelu, następnie kościół Mariacki, Sukiennice i Brama Floriańska. Dwoje respondentów wskazało ponadto Muzeum Sztuki i Techniki Japońskiej Manggha (był to jedyny wyróżniony w tym pytaniu przykład architektury współczesnej). Bardziej zróżnicowane odpowiedzi dotyczyły najatrakcyjniejszych dzieł architektury modernistycznej. Po dwa wskazania uzyskały niektóre budowle powstałe w okresie międzywojennym, a mianowicie Biblioteka Jagiellońska, główne gmachy Muzeum Narodowego i Akademii Górniczo-Hutniczej oraz dom czynszowy „Feniks”. Z późniejszych przykładów również po dwa wskazania przyznano takim budowlom, jak kino Kijów, hotel Cracovia i hotel Forum. Te rozproszone głosy ekspertów mogą świadczyć o tym, że wśród modernistycznych budowli Krakowa trudno wyróżnić dzieła wyraźnie atrakcyjniejsze od innych. Z drugiej strony wskazanie takich wiodących przykładów może być utrudnione przez dużą liczbę ciekawych dzieł architektury XX w., jakimi może pochwalić się miasto.

Potencjał turystyczny architektury modernizmu w Krakowie określony został jako duży, ale na razie słabo wykorzystany. Eksperci zwracali uwagę, że architektura modernistyczna nie może przebić się do poziomu najchętniej odwiedzanych budowli, a zainteresowanie turystów „na razie ogranicza się do stereotypowego obrazu miasta jako «matecznika», świadka historii” (opinia M. Kunińskiej). Jeden z ekspertów, Michał Wiśniewski, wskazał, że wartość architektury modernizmu często dostrzegana jest z pewnym opóźnieniem – tak było w przypadku Chicago, Nowego Jorku i Berlina, gdzie architektura modernizmu stanowi „kolejną warstwę dziedzictwa”. Być może podobnie będzie również w Krakowie. Słuszną uwagę sformułował Andrzej Laskowski, stwierdzając, że bez szeroko zakrojonej akcji edukacyjnej i promocyjnej modernizm nie będzie w stanie trafić do szerszego grona odbiorców.

Eksperci byli ponadto pytani o ocenę funkcjonowania Krakowskiego Szlaku Modernizmu – projektu realizowanego przez Instytut Architektury⁷. Respondenci zwrócili uwagę na konieczność lepszej promocji tego przedsięwzięcia, zwłaszcza ze strony Urzędu Miasta oraz lokalnych organizacji turystycznych. Zauważyli jednocześnie, że Krakowski Szlak Modernizmu jest bardziej atrakcyjny dla osób *stricto* zainteresowanych

7 Warto dodać, że w ramach tego szlaku wyznaczono także trasę obejmującą obiekty postmodernistyczne – tzw. Pomoślak. Zob. *Trasa Pomoślak* (2024).

tematem sztuki modernistycznej i „turystów-insiderów” niż dla przeciętnego odwiedzającego miasto.

Przytoczone wyniki badań warto wzbogacić o kilka przykładów najnowszych budowli Krakowa, powstałych już w XXI w., które mają spory potencjał w zakresie przyciągania zainteresowania turystów. Często są to siedziby muzeów i innych instytucji kultury, co sprawia, że ciekawa jest nie tylko ich architektura, ale też organizowane w jej wnętrzach wystawy i inne wydarzenia. Bardzo interesującym przykładem jest Ośrodek Dokumentacji Sztuki Tadeusza Kantora „Cricoteka” (budowa 2009–2014), w przypadku którego nowa, monumentalna bryła przypominająca stół (odwołanie do jednego z rysunków Kantora) stanowi jak gdyby obudowę dla budynku zabytkowej elektrowni – również zaadaptowanej do pełnienia nowych funkcji kulturalnych (Ryś, 2015). Muzeum Sztuki Współczesnej MOCAK, otwarte dla publiczności w 2011 r., też prezentuje swoiste zestawienie starego z nowym. Placówka ta powstała na terenie dawnej fabryki Schindlera w dzielnicy Zabłocie, a włoski projektant Claudio Nardi starał się stworzyć budynek o prostych formach z podkreśleniem linii szedowego dachu, a także z nowoczesnymi wnętrzami wystawowymi (Dworzak-Żak, 2011). Ciekawe realizacje architektoniczne związane z funkcjami kulturalnymi powstają także w centrum Krakowa. Na uwagę zasługują dwie budowle projektowane przez Krzysztofa Ingardena: Małopolski Ogród Sztuki, który ze względu na oryginalną architekturę nazywany bywa niekiedy „krakowskim Centrum Pompidou” (Malinga, 2012), oraz znacznie bardziej kameralny, za to zlokalizowany w samym sercu miasta Pawilon Wyspiańskiego, powstały z inicjatywy Andrzeja Wajdy (Purchla, 2017).

W przyszłości architektura modernizmu i postmodernizmu bez wątpienia mogłaby stanowić jedną z ciekawych propozycji Krakowa, skierowaną do osób zainteresowanych tą tematyką, lub ewentualne rozszerzenie dotychczasowej oferty turystycznej, w której główną rolę będą zapewne nadal odgrywać starsze zabytki.

Zakończenie

W podsumowaniu warto jeszcze raz podkreślić, iż współczesna architektura wykazuje bardzo duże związki z turystyką, choć często są one powierzchowne. Należy sądzić, że w przyszłości architektura, rozumiana jako turystyka nastawiona na oglądanie głównie współczesnych budowli, nadal będzie się rozwijała, choć raczej nie zagrozi pozycji uświęconych atrakcji, jakimi są najbardziej znane zabytki architektury. Należy postulować działania promocyjne w odniesieniu do dzieł architektury współczesnej, także tych zlokalizowanych w miastach historycznych.

Oprócz tego pożądane są działania edukacyjne, polegające na dostarczeniu kulturowo zorientowanym turystom nie tylko spektakularnych widowisk, ale też wiedzy o oglądanych budowlach.

Zagadnienia wzajemnych relacji architektury z turystyką są w gruncie rzeczy bardzo interdyscyplinarne. Z całą pewnością jest to problematyka badawcza, która powinna być rozwijana przez współpracujących ze sobą badaczy reprezentujących różne dziedziny wiedzy i dyscypliny naukowe: kulturoznawstwo, architekturę, historię sztuki oraz nauki o turystyce.

BIBLIOGRAFIA

- Armada, M. (2024). *Jaki jest najwyższy budynek w Krakowie? Odpowiedź może zaskakiwać*. Pozyskano z: <https://krakow.eska.pl/jaki-jest-najwyzszy-budynek-w-krakowie-odpowiedz-moze-zaskakiwac-galeria-aa-DpQV-JJ9X-o17P.html> (dostęp: 07.01.2025).
- Augé, M. (2005). *Contemporary Tourist Experience as Mise-en-Scène*. W: J. Ockman i S. Frausto (red.), *Architourism: Authentic, Escapist, Exotic, Spectacular*. Munich – Berlin – London – New York: Prestel, 88–91.
- Barbier, B. (2005). Wybrane aspekty turystyki kulturowej Francuzów. *Turyzm*, nr 15 (1–2), 95–120.
- Bursiewicz, N. (2019). Architurystyka (Turystyka architektoniczna): w poszukiwaniu spektakularnych obiektów. *Turystyka Kulturowa*, nr 5, 7–26.
- Chang, T.C. (2010). Bungalows, Mansions and Shophouses: Encounters in Architourism. *Geoforum*, nr 41, 963–971. DOI:10.1016/j.geoforum.2010.07.003.
- Cohen, E. (1972). Toward a Sociology of International Tourism. *Social Research*, nr 39(1), 164–182.
- Cymer, A. (2024). *TOP 10 najmłodszych polskich zabytków*. Pozyskano z: <https://spotkaniazzabytkami.pl/10-najmlodszych-polskich-zabytkow/> (dostęp: 12.11.2024).
- Dworzak-Żak, E. (2011). Współczesna sztuka – nowe życie przemijającej architektury. *Czasopismo Techniczne. Architektura*, R. 108, z. 4-A/2, 86–89.
- Dyckhoff, T. (2018). *Epoka spektaklu. Perypetie architektury i miasta XXI wieku*, tłum. A. Rasmus-Zgorzelska. Kraków: Karakter.
- Eco, U. (1972). *Pejzaż semiotyczny*, tłum. A. Weinsberg. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Edensor, T. (2005). Theater of the Exotic: Tourist Space as Stage and Performance. W: J. Ockman i S. Frausto (red.), *Architourism: Authentic, Escapist, Exotic, Spectacular*. Munich – Berlin – London – New York: Prestel, 98–102.
- Herder, J.G. (1962). *Mysli o filozofii dziejów*, t. 1, tłum. J. Gałeczki. Warszawa: PWN.

- Jałocha, K. (2023). *Turystyka architektoniczna na przykładzie obiektów modernistycznych w Krakowie*, praca licencjacka napisana pod kierunkiem dra Krzysztofa Lipeckiego, Kolegium Nauk o Zarządzaniu i Jakości, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, niepublikowana.
- Jencks, Ch. (2002). *The new paradigm in architecture: the language of post-modernism*. New Haven–London: Yale University Press.
- Jóźwik, R. (2016). Wartości humanistyczne a przestrzeń miasta europejskiego. W: B. Morzyńska-Wrżosek i D. Mazur (red.), *Przestrzeń w kulturze współczesnej*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 239–250.
- Kłoskowska, A. (1983). *Socjologia kultury*. Warszawa: PWN.
- Kowalczyk, A. (2008). Współczesna turystyka kulturowa – między tradycją a nowoczesnością. W: A. Kowalczyk (red.), *Turystyka kulturowa: spojrzenie geograficzne*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 9–57.
- Kozielecki, J. (1988). *O człowieku wielowymiarowym: eseje psychologiczne*. Warszawa: PWN.
- Krasnowolski, B. (2003). Nowa architektura w centrum miasta zabytkowego. W: A. Zwierchowski (red.), *Architektura współczesna w mieście zabytkowym*. Wrocław: Zarząd Oddziału Wrocławskiego Stowarzyszenia Architektów Polskich, 35–37.
- Lasansky, D.M. (2004). Introduction. W: D.M. Lasansky i B. McLaren (red.), *Architecture and Tourism: Perception, Performance and Place*. Oxford–New York: Berg, 1–12.
- MacCannell, D. (2002). *Turysta: nowa teoria klasy próżniaczej*, tłum. E. Klekot i A. Wieczorkiewicz. Warszawa: Muza SA.
- Malinga, N. (2012). Miejskie transformacje. Ogród Sztuki. *Archivolta*, nr 4, 24–29.
- Mika M. (2007). Formy turystyki poznawczej. W: W. Kurek (red.), *Turystyka*. Warszawa: PWN, 198–232.
- Mikos von Rohrscheidt, A. (2008). *Turystyka kulturowa: fenomen, potencjał, perspektywy*. Gniezno: KMB Druk.
- Ockman, J. (2004). New Politics of the Spectacle: “Bilbao” and the Global Imagination. W: D.M. Lasansky i B. McLaren (red.), *Architecture and Tourism: Perception, Performance and Place*. Oxford–New York: Berg, 227–240.
- Ockman, J. i Frausto, S. (red.). (2005). *Architourism: Authentic, Escapist, Exotic, Spectacular*. Munich–Berlin–London–New York: Prestel.
- Przeclawski, K. (1997). *Człowiek a turystyka: zarys socjologii turystyki*, wydanie drugie poprawione. Kraków: Albis.
- Przybyszewska-Gudelis, R., Grabiszewski, M. i Iwicki, S. (1979). *Problematyka waloryzacji i zagospodarowania turystycznego miejscowości krajoznawczych w Polsce*. Warszawa: Instytut Turystyki.
- Purchla, J. (2017). Andrzej Wajda – reżyser przestrzeni. *Przestrzenie Teorii*, nr 27, 19–25.

- Ryś, A. (2015). The Contemporary Monument of Conceptual Architecture – on the Basis of the New Cricoteka in Krakow. *Czasopismo Techniczne. Architektura*, R. 112, z. 9-A, 307–312.
- Schwarzer, M. (2005). Architecture and Mass Tourism. W: J. Ockman i S. Frausto (red.), *Architourism: Authentic, Escapist, Exotic, Spectacular*. Munich–Berlin–London–New York: Prestel, 12–33.
- Sójska, J. (2005). Kulturoznawstwo – od znawstwa do dyscypliny naukowej. *Nauka*, nr 4, 97–116.
- Stec, B. (2024). *Wyższe Seminarium Duchowne Księży Zmartwychwstańców*. Pobrano z: <https://szlakmodernizmu.pl/baza-obiektow/wyzsze-seminarium-duchowne-ksiezy-zmartwychwstancow/> (dostęp: 12.11.2024).
- Tarkowska, E. (2016). Kultura terażniejszości w ujęciu globalnym i lokalnym. *Kultura i Społeczeństwo*, nr 4, 55–68. DOI: 10.35757/KiS.2016.60.4.4.
- The Pritzker Architecture Prize* (2024). Pobrano z: <https://www.pritzkerprize.com/laureates> (dostęp: 14.11.2024).
- Tobolczyk, M. (2017). *Architektura współczesna: geneza i charakterystyka wiodących nurtów*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej.
- Trasa Pomoszlak* (2024). Pobrano z: <https://szlakmodernizmu.pl/postmodernizm/pomoszlak/> (dostęp: 12.11.2024).
- Urry, J. (2007). *Spojrzenie turysty*, tłum. A. Szulżycka. Warszawa: PWN.
- Ziarkowski, D. (2012). Turystyka i sztuka – wzajemne relacje z perspektywy semiotycznej. *Turystyka Kulturowa*, nr 5, 22–37.
- Ziarkowski, D. (2015a). Produkt turystyczny muzeów. W: A. Niemczyk i R. Seweryn (red.), *Turystyka muzealna: przypadek Muzeum Narodowego w Krakowie*. Kraków: Proksenia, 37–44.
- Ziarkowski, D. (2015b). Aktualne tendencje i trendy w zakresie muzealnictwa. W: A. Niemczyk i R. Seweryn (red.), *Turystyka muzealna: przypadek Muzeum Narodowego w Krakowie*. Kraków: Proksenia, 50–58.

Dominik Ziarkowski – doktor habilitowany w dyscyplinie nauki o sztuce, profesor w Katedrze Turystyki Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie. Prowadzi badania naukowe dotyczące historii sztuki, historiografii artystycznej, ochrony zabytków oraz znaczenia dziedzictwa kulturowego dla turystyki. Poza Uniwersytetem Ekonomicznym w Krakowie wykłada także w Instytucie Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego (na kierunku ochrona dóbr kultury), a także na studiach podyplomowych Akademii Dziedzictwa. Członek Stowarzyszenia Historyków Sztuki oraz Polskiego Instytutu Studiów nad Sztuką Świata. Autor ponad 90 prac naukowych, w tym pięciu samodzielnych monografii (m.in.: *Przewodniki turystyczne i ich znaczenie dla popularyzacji ustaleń polskiej historiografii artystycznej do końca XIX wieku*, 2021; *Zamki na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej: problemy konserwacji i udostępniania dla turystyki*, 2014).

